

Тетяна Олександрівна СТАВЕРСЬКА

кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Державного біотехнологічного університету
ORCID ID: 0000-0001-8417-2982

Олена Валеріївна ЖИЛЯКОВА

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Державного біотехнологічного університету
ORCID ID: 0000-0003-4580-1752

Галина Георгіївна ЛИСАК

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Державного біотехнологічного університету
ORCID ID: 0000-0001-5151-9687

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СКЛАДОВИХ КУЛЬТУРИ ФІНАНСОВИХ СТОСУНКІВ

Ставерська Т. О., Жилиякова О. В., Лисак Г. Г. Теоретичне обґрунтування складових культури фінансових стосунків. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2022. Том 7. № 2. С. 323 – 229.

Анотація

Стаття присвячена визначенню категорій фінансової освіченості, фінансової обізнаності, фінансової грамотності, фінансової культури та культури фінансових стосунків. В умовах посилення в Україні фінансово-економічної кризи внаслідок військових дій загострилась актуальність підвищення загальної фінансової культури населення як запоруки виходу фінансової системи з довготривалої кризи, збереження фінансової стійкості країни та забезпечення сталого розвитку у перспективі. Базуючись на результатах досліджень USAID та НБУ, у статті було надано оцінку рівня фінансової грамотності населення України, проведено порівняльний аналіз за складниками індексу фінансової грамотності у 2019- 2021 рр. На тлі вирішення проблеми підвищення фінансової грамотності, яка притаманна не тільки українському суспільству, а й носить загальносвітовий характер, набуло поширення відносно нове поняття «культура фінансових стосунків». Культура фінансових стосунків як синергія загальнолюдських та духовних цінностей, на основі яких будуються фінансові відносини, може існувати тільки в суспільстві з достатнім рівнем фінансової культури та грамотності суб'єктів фінансових відносин. У статті дано визначення основним елементам культури фінансових відносин, а саме, фінансової обізнаності, фінансової освіченості, фінансової культури та фінансової грамотності. Встановлений взаємозв'язок між ними дозволив створити ієрархічну структуру складових культури фінансових стосунків у суспільстві, яка включає базовий рівень (фінансова обізнаність), професійний рівень (фінансова освіченість), загальнообов'язковий рівень (фінансова культура та фінансова грамотність) та вищий рівень (культура фінансових стосунків). На базі проведених досліджень встановлено, що формування в Україні характерної для розвинутого суспільства культури фінансових стосунків сприятиме скороченню термінів виходу з фінансово-економічної кризи, досягненню фінансової стабільності в державі та сталого розвитку у перспективі.

Ключові слова: фінансова обізнаність, фінансова освіченість, фінансова грамотність, фінансова культура, культура фінансових стосунків.

Tetiana STAVERSKA

PhD in Economics, Professor, Head of Department of Finance, Banking and Insurance, State Biotechnological University

Olena ZHYLIAKOVA

PhD in Economics, Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance, State Biotechnological University

Halyna LYSAK

PhD in Economics, Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance, State Biotechnological University

THEORETICAL JUSTIFICATION OF THE CULTURE COMPONENTS OF FINANCIAL RELATIONS

Staverska T., Zhyliakova O., Lysak H. Theoretical justification of the culture components of financial relations. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*. 2022. Volume 7. № 2, pp. 323 – 329.

Abstract

The article is devoted to defining the categories of financial education, financial awareness, financial literacy, financial culture and culture of financial relations. In the conditions of the strengthening of the financial and economic crisis in Ukraine as a result of military operations, the urgency of improving the general financial culture of the population as a guarantee of the financial system's exit from the long-term crisis, preserving the country's financial stability and ensuring sustainable development in the future has become acute. Based on the results of the USAID and NBU research, the article provides an assessment of the level of financial literacy of the population in Ukraine, and a comparative analysis of the components of the financial literacy index in 2019-2021. Against the background of solving the problem of increasing financial literacy, which is inherent not only to Ukrainian society, but also has a global character, the relatively new concept of "culture of financial relations" has become widespread. The culture of financial relations as a synergy of universal and spiritual values, on the basis of which financial relations are built, can exist only in a society with a sufficient level of financial culture and literacy of subjects of financial relations. The article defines the main elements of the culture of financial relations, namely financial awareness, financial education, financial culture and financial literacy. The established relationship between them made it possible to create a hierarchical structure of the components of the culture of financial relations in society, which includes a basic level (financial awareness), a professional level (financial education), a mandatory level (financial culture and financial literacy) and a higher level (culture of financial relations). On the basis of the conducted research, it was established that the formation of the culture of financial relations characteristic of a developed society in Ukraine will contribute to shortening the time of exit from the financial and economic crisis, achieving financial stability in the state and sustainable development in future.

Keywords: *financial awareness, financial education, financial literacy, financial culture, culture of financial relations.*

JEL classification: G32

Вступ

Економіка України за останні два роки зазнала впливу низки криз, поступовий вихід з економічної кризи, яку спричинила довготривала пандемія, було перервано, та фінансово-економічна криза катастрофічно посилилась внаслідок військових дій на території країни. Питання підвищення рівня фінансової культури, яка стала елементом стратегії виходу з кризи, набуло вищої актуальності, культура фінансових стосунків може стати основою системних заходів щодо виходу з економічної кризи та забезпечення сталого розвитку держави. Підвищення фінансової культури має значний не тільки економічний, а й соціальний ефект, а саме, зменшення безробіття, забезпечення фінансової безпеки населення.

Повномасштабна війна Росії проти України призвела до глибокої кризи, що матиме далекосяжні наслідки для фінансового сектору. Внаслідок війни ВВП впаде більш як на третину, а інфляція в рази перевищуватиме цільовий рівень. Наслідками, які вже зараз

мають суттєвий вплив на фінансову систему України, стали зниження економічної активності та доходів населення, рекордне зростання дефіциту бюджету, критична залежність економіки України від міжнародної допомоги [1].

У сучасному науковому полі панує думка про важливість підвищення фінансової грамотності населення як запоруки забезпечення стабільності фінансової сфери у довготривалій перспективі. Проблема фінансової грамотності набула широкої актуальності з початку XXI століття, коли стала предметом наукових інтересів українських та зарубіжних науковців. Активніше цю тему досліджують зарубіжні вчені А. Лусарді, Т. Люсей, О. Мітчелл, які приділяють увагу формуванню фінансової грамотності у розвинених країнах світу. Питанню дослідження рівня фінансової грамотності населення в Україні та його підвищення присвячено роботи таких вітчизняних науковців, як Т. Кізими [2], І. Ломачинської [3], Н. Дорошенко [4], Л. Гончара [5], І. Хом'юк [6], М. Славкіної [7], Т. Смовженко [8] та багато інших.

Проблема підвищення фінансової грамотності населення України в більшості досліджень розглядається крізь призму використання світового досвіду, акцентується увага на необхідності побудови та швидкого впровадження Національної програми підвищення фінансової грамотності населення країни. Незважаючи на увагу до цього питання широкого кола науковців, що займаються питаннями фінансової грамотності, проблеми продовжують накопичуватися та набувають більшої актуальності. Попри актуальність підвищення фінансової грамотності населення такі взаємопов'язані з нею категорії, як фінансова освіченість, фінансова обізнаність, фінансова культура та культура фінансових стосунків не отримали належного висвітлення.

Формулювання цілей статті

Метою статті є теоретико-методичне обґрунтування ієрархічної структури елементів культури фінансових стосунків, яка може бути покладена в основу програми формування культури фінансових стосунків в Україні.

Виклад основного матеріалу

Актуальність проблеми фінансової культури й грамотності існує не лише для України, а й практично для всіх країн світу. Особливо наочно це проявилось під час світової фінансово-економічної кризи, коли більшість країн включила в національні стратегії соціально-економічного розвитку та фінансово-економічної безпеки питання економічної та фінансової грамотності, а серед восьми ключових компетенцій європейця було визначено підприємницьку й економічну грамотність.

В Україні у 2021 році, за даними Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) [9], зріс рівень фінансової грамотності як у порівнянні з 2018 р., так і в порівнянні з іншими країнами. За останні три роки індекс фінансової грамотності українців зріс до 12,3 балів порівняно з 11,6 балів у 2018 році [10] (рис. 1).

За результатами дослідження «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 році», яке проводив Проєкт USAID «Трансформація фінансового сектору» у співпраці з Національним банком України, залишаються розбіжності у фінансовій грамотності за віком, місцем проживання, освітою і доходами, що є характерним і для країн дослідження за 2020 р. Так, порівняно нижчий індекс із фінансової грамотності зафіксовано у віковій групі 18-24 роки зі значенням Індексу 11,4 бали. Проте зростання Індексу саме в цій віковій групі було найбільшим – 7% [9]. Така тенденція, на наш погляд, є закономірною, адже вирішення питання підвищення рівня фінансової грамотності в Україні почалося з запровадження відповідних освітніх курсів у шкільну програму та розгортання проєктів цифрової освіти приватного та державного рівня.

Варто зазначити, що саме молодь 18-19 років залишається найменш фінансово обізнаною зі значенням Індексу 10,1 бали, що означає необхідність продовження

спрямування зусиль на підвищення фінансової грамотності у цій віковій групі і молодше. Також значущо нижчою є фінансова обізнаність у віковій групі старше 60 років (11,6), що також потребує розробки програми підвищення фінансової грамотності саме цієї вікової групи [9].

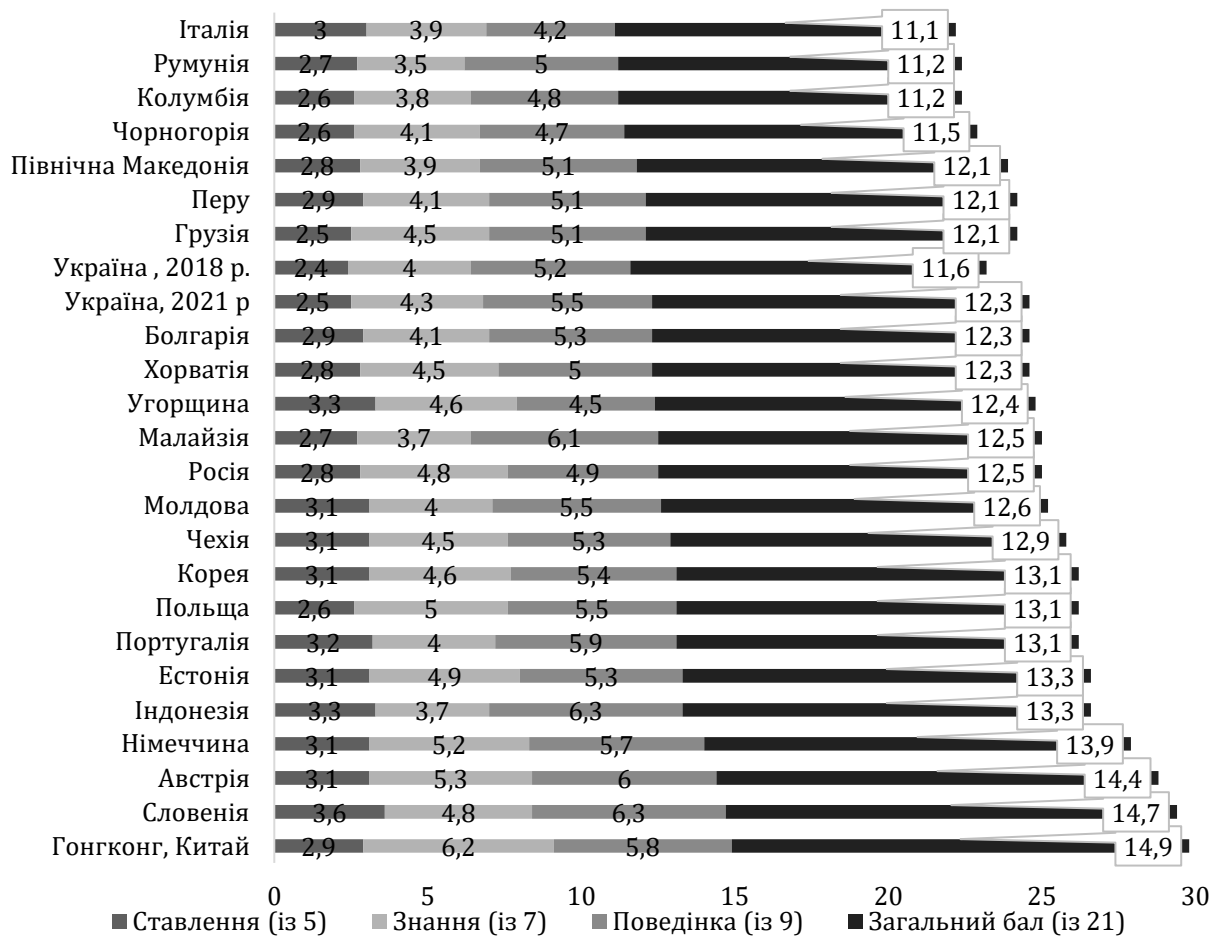

Рис. 1. Індекс фінансової грамотності: порівняння з іншими країнами [9]

Більш високий рівень фінансової грамотності властивий для групи населення з більш високим рівнем доходу, наприклад, дохід 7000 грн – 15000 грн, значення Індексу фінансової грамотності складає 12,9 балів, а для 15001 грн – 20000 грн – 13,2 бали.

Водночас практично відсутні відмінності за статтю (у Звіті ОЕСР навпаки питання відмінностей між фінансовою грамотністю чоловіків і жінок є релевантним); українці мають нижчий рівень доходу та відповідно менший запас міцності на випадок втрати основного джерела доходу та відчувають більший стрес через стан своїх фінансів порівняно із іншими країнами, які було включено до порівняння.

Так, частка населення, здатного у разі втрати основного джерела доходів забезпечувати поточні витрати строком більше шести місяців, в Україні складає 7%, від одного місяця до шести місяців – 41%, до місяця – 41%. Спостерігається пряма залежність між запасом фінансової стійкості та індексом фінансової грамотності. Найменше значення індексу показала частина населення, у якої вистачить заощаджень в разі втрати основного джерела доходу менше, ніж на один тиждень, та, відповідно, група з запасом фінансової стійкості шість місяців та більше показала найвищий індекс фінансової грамотності.

У 2021 році, як і в 2018 р., дослідження рівня фінансової грамотності показало безпосередню залежність між рівнем фінансової грамотності і наявністю освіти: чим вищий рівень освіти, тим вищий бал фінансової грамотності. Так, якщо особи, що мають середню спеціальну освіту, виявили середній бал фінансової грамотності на рівні

11,9 балів, то особи із вищою освітою – 13,3 бали. Висновки дослідження «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 році» підтверджують необхідність розробки та впровадження національної програми підвищення фінансової грамотності населення України, заходи якої повинні бути розроблені з урахуванням особливостей певних груп населення за віком, рівнем освіти, території проживання, рівнем доходу.

Слід погодитися з Ломачинською І. А., яка зазначає, що вигоди від програми фінансової грамотності розподіляються між різними групами, основними з яких є:

- Споживачі: отримують віддачу від власних коштів; захищаються від випадковостей; мінімізують ризики, надмірну заборгованість; економлять на платежах; захищаються від фінансових зловживань тощо;

- Фінансові організації, установи: зростання довіри населення до фінансової системи збільшує обсяг фінансових операцій, попит на фінансові продукти, зменшує витрати на маркетинг, зниження фінансових ризиків, проблемних операцій, фінансових втрат.

- Регулятори фінансового ринку: фінансова грамотність – це стабільність фінансової системи.

- Уряд: забезпечення економічного зростання та підвищення добробуту населення.

- Роботодавці: зниження соціального податкового навантаження, високі доходи – висока продуктивність праці [3, с. 121].

Враховуючи, що фінансова грамотність є елементом загальної культури фінансових стосунків, на наш погляд, розробці програми підвищення фінансової грамотності повинно передувати дослідження взаємозв'язку фінансової обізнаності, фінансової освіченості, фінансової культури, фінансової грамотності.

Культура фінансових стосунків передбачає, що базовою умовою побудови ефективних фінансових стосунків є розуміння, що рішення у будь-якій суперечливій ситуації знаходиться без приниження гідності будь-якої сторони. Культура фінансових стосунків може існувати тільки в суспільстві з достатнім рівнем розвитку цінностей, які дозволяють формувати та будувати фінансові стосунки. Культура фінансових стосунків передбачає наявність добровільного пошуку оптимальних рішень у процесі реалізації фінансових взаємин [11].

Культура фінансових стосунків більш широка категорія, ніж поняття «фінансова культура» та «фінансова грамотність», містить в собі ці два поняття. Слід зазначити, що фінансова культура може бути сформована в результаті реалізації цілісної програми, яка має забезпечити зростання фінансової грамотності та компетентності, набуття професійних фінансових компетенцій та запровадження масової фінансової культури.

Фінансова грамотність – поняття, що поєднує установки, знання та навички. Установки формують базис фінансової грамотності та визначають фінансову культуру, яка, в свою чергу, відображає фінансове мислення. Фінансове мислення формується на основі фінансової обізнаності, що базується на розумінні ключових фінансових понять та використанні цих знань та навичок для прийняття зважених фінансових рішень. Відсутність знань та необхідних навичок в галузі фінансів блокує можливість прийняття правильних фінансових рішень та обмежує відповідальне ставлення населення до забезпечення свого майбутнього. Фінансова грамотність підвищує рівень незалежності від системи, обставин, дозволяє формувати фінансові стратегії, що стає матеріальною основою для розвитку суспільства. Сформована фінансова культура суспільства виконує наступні функції:

- передача соціально-економічних цінностей, правил, що визначають суть економічної свідомості та мислення;

- вибір із успадкованих цінностей, норм для вирішення завдань на наступних етапах розвитку суспільства;

- оновлення соціально-економічних цінностей, норм через вироблення нових і використання перспективних цінностей з інших культур.

Рис. 2. Ієрархічна структура та визначення основних елементів культури фінансових стосунків

(розроблено авторами на основі 2, 3, 4, 5, 8, 11)

Таким чином, базову ланку системи формування культури фінансових стосунків обіймає фінансова обізнаність, на основі якої формується фінансова культура та грамотність, наявність яких у більшості населення сприятиме формуванню загальної культури фінансових стосунків суспільства (рис. 2).

Формування культури фінансових стосунків у суспільстві залежить від усіх учасників фінансових відносин: держави (створення та підтримка умов для формування культури фінансових стосунків між учасниками фінансових відносин), фінансових установ (доброчесність виконання зобов'язань перед споживачами фінансових продуктів та державою) та споживачів фінансових послуг та продуктів (обізнана фінансова поведінка, відповідальне ставлення до прийняття фінансових рішень).

Висновки та перспективи подальших розвідок

Формування в Україні характерної для розвинутого суспільства культури фінансових стосунків сприятиме скороченню термінів виходу з фінансово-економічної кризи, досягненню фінансової стабільності в державі та сталого розвитку у перспективі.

Формування та впровадження національної програми підвищення фінансової культури з урахуванням запропонованої ієрархічної структури елементів культури фінансових відносин, особливостей та взаємозалежності фінансової обізнаності, освіченості, грамотності та культури забезпечить поступовий та програмований перехід від базового рівня (фінансової обізнаності населення) до вищого рівня – формування культури фінансових стосунків українського суспільства.

Список літератури

1. Звіт про фінансову стабільність. *Національний банк України*. 2022. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H1.pdf?v=4
2. Кізіма Т. О. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії. *Вісник ТНЕУ*. 2012. № 2. С. 64-71.
3. Ломачинська І.А. Фінансова грамотність як основа оптимізації фінансової поведінки в умовах глобальної трансформації. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. 2011. Т.16. Вип. 20. С.116-125.
4. Дорошенко Н. О., Романів В. В. Фінансова грамотність населення України URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6682>
5. Гончар Л.В., Гарна С.О., Мартиненко А.О. Фінансова грамотність населення України як фактор успішного розвитку держави. *Інноваційна економіка*. 2019. Вип.1-2 [78] С. 182-186.
6. Хом'юк І. В. Формування фінансової грамотності майбутніх інженерів на заняттях з вищої математики. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2019. № 6. С.99-105.
7. Славкіна М.А. Механізм підвищення рівня економічної безпеки банківського сектору України шляхом формування фінансово освіченого споживача банківських послуг. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 20. С. 132-136.
8. Смовженко Т. С., Кузнєцова А. Я. Фінансова грамотність населення та її вплив на розвиток економіки України. *Регіональна економіка*. 2013. № 2(68). С. 34-42.
9. Звіт за результатами дослідження «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021». Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf?v=4
10. Звіт за результатами дослідження «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2019». Проект USAID «Трансформація фінансового сектору» URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/06/Financial-Literacy-Survey-Report_June2019_ua.pdf
11. *Розвиток культури фінансових стосунків* (н.д.) URL: <https://www.iccapital.com.ua/proekti/11-proekt-v-rozrobtsi-2.html>

References

1. Zvit pro finansovu stabiljnistj. Nacionaljnij bank Ukrajinj. [Report on financial stability. National Bank of Ukraine] 2022. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H1.pdf?v=4
2. Kizyma, T. O. (2012). «Financial literacy of the population: foreign experience and domestic realities». *Visnyk TNEU*. Vol. 2, pp. 64-71.
3. Lomachynsjka, I.A. (2011). «Financial literacy as a basis for optimizing financial behavior in conditions of global transformation». *Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova*. Vol. 20, pp.116-125.
4. Doroshenko, N. O., Romaniv, V. V. Finansova ghrmotnistj naselennja Ukrajinj. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6682>
5. Ghonchar, L.V., Gharna, S.O., Martynenko, A.O. (2019). «Financial literacy of the population of Ukraine as a factor in the successful development of the state». *Innovacijna ekonomika*. Vol. 20, pp. 182-186.
6. Khom'juk, I. V. (2019). «Formation of financial literacy of future engineers in higher mathematics classes». *Visnyk Vinnycjkogho politekhnichnogho instytutu*. Vol. 6, pp.99-105.
7. Slavkina, M.A. (2017). «The mechanism of increasing the level of economic security of the banking sector of Ukraine by forming a financially educated consumer of banking services». *Prychornomorsjki ekonomichni studiji*. Vol. 6, pp. 132-136.
8. Smovzhenko, T. S., Kuznjecova, A. Ja. (2013). «Financial literacy of the population and its influence on the development of the economy of Ukraine». *Reghionaljna ekonomika*. Vol. 6, pp. 34-42.
9. Zvit za rezuljtatamy doslidzhennja «Finansova ghrmotnistj, finansova inkljuzija ta finansovyj dobrobut v Ukrajinj u 2021». Proekt USAID «Transformacija finansovogho sektoru». [Report on the results of the study "Financial literacy, financial inclusion and financial well-being in Ukraine in 2021". USAID project "Transformation of the financial sector"]. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf?v=4
10. Zvit za rezuljtatamy doslidzhennja «Finansova ghrmotnistj, finansova inkljuzija ta finansovyj dobrobut v Ukrajinj u 2019». Proekt USAID «Transformacija finansovogho sektoru». [Report on the results of the study "Financial literacy, financial inclusion and financial well-being in Ukraine in 2019". USAID project "Transformation of the financial sector"]. Available at: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/06/Financial-Literacy-Survey-Report_June2019_ua.pdf
11. Rozvytok kuljтуры finansovykh stosunkiv [Development of the culture of financial relations]. Available at: <https://www.iccapital.com.ua/proekti/11-proekt-v-rozrobtsi-2.html>

Стаття надійшла до редакції 10.04.2022 р.